

Ознайомлюючись зі змістом п'ятого розділу, переконуємося, що укладачі книги правильно зробили, склавши список за населеними пунктами. Завдяки цьому матеріал став доступнішим для цілісного сприйняття, адже представлена повна картина масштабів репресій та їх жертв у кожному місті, селищі, селі.

Ще одна особливість книги — те, що відомості подані не лише про репресованих на території Тернопільщини і справи яких збереглися в обласному державному архіві та архіві СБУ в Тернопільській області, а й про уродженців нашого краю, котрі стали жертвами репресій в інших областях, у тому числі в Радянському Союзі у 1920–1930-ті роки, коли Тернопільщина не входила до цієї держави. Є біографічні довідки про людей, які загинули без суду внаслідок свавілля каральних органів, були ув'язнені, але їхні кримінальні справи час не зберіг і відомості взяті з інших достовірних джерел. Загалом такий формальний відступ від існуючих рекомендацій, чого не зробили укладачі книг серії “Реабілітовані історією” в інших областях, тільки збагатив видання необхідною інформацією, підвищив його значимість. Врешті-решт зроблено це з позицій і історичної справедливості, і моральності.

Маємо змогу побачити в книзі і світлини. Зрозуміло, що її укладачі змушені були значно обмежити себе у підборі фотокопій документів і фотографій осіб. Всі ці матеріали є

оригінальними і досі ніде не публікувалися. Як приклад, назвемо хоча б фотокопії окремих аркушів з кримінальної справи і світлину в ув'язненні відомого письменника і громадського діяча, уродженця Бережан Ф. Коковського.

Відзначимо, що поява книги “Реабілітовані історією. Тернопільська область”, яка займе своє вагоме місце у висвітленні минулого нашого краю, стала можливою внаслідок тривалої і кропіткої роботи редакційно-видавничої групи в складі Ж. Гановської, Є. Гасая, П. Гудими, П. Гуцала (крім цього, він є автором наукової статті в книзі), Л. Кота (керівник) та Г. Маєвської, її співпраці з державними і громадськими організаціями, за всебічної підтримки обласної ради та обласної державної адміністрації. Допомогу групі в укладанні матеріалів надавав київський науковець О. Бажан. Книга вийшла в світ у тернопільському видавництві “Збруч”, тож його працівники, котрі брали участь у підготовці видання до друку, заслуговують подяки за якісну роботу.

Насамкінець варто сказати, що перша книга серії “Реабілітовані історією. Тернопільська область” дає підстави вважати, що видання може стати, як задекларувала обласна редакційна колегія, “гідним вшануванням доброго імені і встановлення правди про тих, хто постраждав у радянський період, чие життя безвинно було понівечене або загублене”. Спільними зусиллями і нелегкою дослідницькою працею цього можна досягти.

Юрій Волошин (м. Полтава)

ДВІ “ПАМ'ЯТІ” ПРО УКРАЇНСЬКИХ ОСТАРБАЙТЕРІВ

Рец. на: Грінченко Г. *Між визволенням і визнанням: примусова праця в нацистській Німеччині в політиці пам'яті СРСР та ФРН часів “холодної війни”*. — Харків: ТОВ “НТМТ”, 2010. — 320 с.

Праця відомої харківської дослідниці Гелінади Грінченко присвячена одній із найпопулярніших проблем сучасної гуманітаристики — “історичній пам'яті”, під якою розуміють свідомо ретрансльоване знання про колективний досвід певної спільноти. Попри значну поширеність теми пам'яті в українсь-

кому історіографічному дискурсі, монографія Г. Грінченко є чи не першим серйозним дослідженням, присвяченим вивченню цього феномену.

Книжка складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та літератури, списку скорочень. Вступ являє собою своєрід-

не впровадження до теми. У ньому авторка досить детально пояснює, чим була програма використання примусової праці іноземців у нацистській Німеччині та місце в ній робітників з України. Дослідниця аналізує стан вивчення в історичній науці феномену примусової праці та формування за її допомогою колективної пам'яті про неї. Ретельно розглянувши проблеми, які перебували в центрі уваги істориків другої половини ХХ — початку ХХІ ст., дослідниця доходить висновку, що “на сьогодні бракує розвідок, спрямованих на висвітлення питання — яким чином та за допомогою яких ресурсів у публічному дискурсі європейських країн впродовж повоєнних десятиліть формувалися, транслиювалися та сприймалися різні версії пам'яті про цю багатомільйонну групу громадян, як змінювалося усвідомлення місця примусових робітників у загальному пантеоні учасників війни, яких трансформації зазнавали значеннєві наголоси та символічне навантаження образів цієї групи людей” (с. 16) Частковому виправленню цієї ситуації — з'ясуванню місця, яке в політиках пам'яті ФНР та СРСР посідала примусова праця цивільних громадян у нацистській Німеччині й ставить собі за мету Гелінада Грінченко.

Перший розділ монографії “Концепція “історичної пам'яті” та дослідження “політики пам'яті” в сучасних соціально-гуманітарних студіях” носить виразно дидактичний характер, оскільки має на меті познайомити читача з поширеними в сучасному історіографічному дискурсі концептами “історична пам'ять” та “політика пам'яті”. У його чотирьох параграфах дослідниця розглядає обставини виникнення, процес розвитку, критичні зауваження та ужитковість феномену “історичної пам'яті” й тісно пов'язаного з ним прагнення політичних режимів проводити “політику пам'яті”. Значна увага у зв'язку із цим надається теорії “колективної пам'яті”, розробленої французьким соціологом Морісом Гальваксом ще в 20-х рр. ХХ ст., центральна теза якої полягала в соціальній зумовленості пам'яті, пригадування і забування (с. 23) Однак належне застосування його ідеї знайшли лише наприкінці століття, у 80-х рр., коли до проблеми пам'яті звернулися історики — П'єр Нора, Пол Коннертон, Ян Ассман, Йорн Розен, Пол Томпсон та інші. Вироблена названими вченими методологічна парадигма дає, на думку Гелінади Грінченко, значну перспективу дослідження пам'яті про Другу світову війну й в Україні.

Цьому сприяє те, що дослідницька ініціатива сьогодні спрямовується на “взаємодоповнювальний аналіз горизонтального й вертикального зрізів пам'яті, де горизонтальний є історико-культурним континуумом трансляції пам'яті про минуле, а вертикальний детермінований належністю індивіда до тієї чи іншої соціальної групи” (с. 89).

У другому розділі “Примусова праця в нацистській Німеччині в політиці пам'яті ФРН: компенсаційний дискурс та “моральна економія” визнання” аналізуються німецький досвід подолання минулого, який, за твердженням дослідниці, свідчить, що суспільство повоєнної Німеччини досягло вагомих результатів як у здобуванні уроків з історії Третього рейху, так і у формуванні політики пам'яті про нього (с. 91). У центрі уваги авторки опинився цілий ряд проблем, серед яких: передісторія формування повоєнних колективних уявлень, заходи з монетаризації пам'яті про жертв нацистських переслідувань, “дебати про провину” та вшанування німецьких жертв війни, відшкодування з боку промислових підприємств, відповідальність за примусове притягнення до праці в контексті загального переосмислення доби націонал-соціалізму, а також історичні дослідження феномену примусової праці та їхній вплив на формування наукового канону й стимулювання подальших компенсаційних виплат. У результаті дослідниці доходить висновку про особливість дискусії всіх західних країн щодо вшанування й увічнення пам'яті про жертв нацизму. Гелінада Грінченко констатує наявність двох суперечливих тенденцій — “сакралізації результатів “пророблення” та “подолання” нацистського минулого — з одного боку, та обговорення сум компенсацій і пов'язаної із цим монетаризації історичної провини — з другого”. Авторка стверджує, що, у зв'язку із цим, феномен компенсації має розглядатися як такий, що “парадоксальним чином поєднав у собі визнання політичної й моральної провини, з одного боку, та матеріальних боргів, з другого, втілюючи їх у проблему “моральної економії” відшкодування та перетворення вини на заборгованість” (с. 180).

Третій розділ називається “Регулювання колективних уявлень про примусову працю в нацистській Німеччині в офіційному радянському дискурсі: периферійний статус та особливості репрезентації”. У ньому досліджується мобілізаційна стереотипізація уявлень про

примусових робітників у 1942–1953 рр., джерельна та історіографічна база колективної пам'яті про них, використання фольклору “остарбайтерів” у радянських публікаціях, відображення примусового вивезення до Німеччини у радянській поезії та прозі. Підсумовуючи, дослідниця зазначає, що в перші повоєнні роки праця в нацистській Німеччині в офіційному радянському дискурсі репрезентувалася за допомогою образу дівчини-полонянки, формуванню якого значною мірою сприяли фольклор самих “остарбайтерів” та відображення цього явища у творах українських радянських письменників. Однак, у 60-х рр., після утвердження переможної версії пам'яті про війну, його витіснив на другий план образ борця-антифашиста, який їй більше відповідав (с.293). Слушним видається й

висновок авторки про те, що в цій радянській пам'яті образ примусового робітника — “остівця” хоч і був відсунутий на маргінес, але не витиснутий з офіційного дискурсу (с. 294).

Отже, коротко оглянута книга є, безумовно, помітним явищем у сучасній українській історіографії Другої світової війни. Порушена в ній проблема відкриває нові перспективи досліджень як у вивченні формування історичної пам'яті про жертв війни й здійсненні політики пам'яті в УРСР, так і феномену “історичної пам'яті” взагалі. Хочеться сподіватися, що ця вдала, за моїм переконанням, інтелектуальна провокація викличе появу й інших подібних досліджень і сприятиме подоланню застарілих історіографічних міфів та усталених стереотипів у трактуванні війни лише в термінах боротьби та героїзму.

